

біля пам'ятника Тарасу Шевченку, вчений виступив з промовою, в назві якої прозвучав актуальний на той час заклик: "Станьмо всі на захист послідовників Тараса Шевченка — новітніх політичних в'язнів!". Бібліографія всіх публікацій М. Степаненка сягає кількох сот позицій. Головні розвідки, статті і промови зібрані в книгах: "Жива легенда дальшої нашої боротьби", "Шосте коло" (1979 р.), "Борець за ідеї української нації" (1981 р.). Від 1967 р. Микола Омелянович належить до Об'єднання Українських письменників діаспори "Слово", а в 1993 р. його прийнято до Спідки письменників України.

Отже, життєвий і творчий багаж Миколи Степаненка, що долучається тепер до загальноукраїнської культурної скарбниці, заслуговує на те, щоб його знати і з користю використовувати.

З 1987 р. Микола Омелянович мешкає в Каліфорнії, але думки і душа його на Україні, в рідній Полтаві. Після проголошення незалежної Української Держави він організував у США Земляцьке товариство сприяння Полтавському краєзнавчому музеєві, яке подає матеріальну допомогу в його відродженні. Цей музей ще в шкільні роки справив на п. Миколу сильне враження, духовно наснажив його на всю подальшу працю в царині науки і культури. На прикладі Полтавського музею він визначив міру музейного впливу на інтелектуальний розвиток людини, називаючи музеї "криницями національного самоусвідомлення й гідності".

Культура Полтавщини для М. О. Степаненка — це частка його духовного світу й навіть наукових інтересів. Показуючи місце Полтави в справі національного відродження, вчений наголошує, що духовні сили Полтавщини завжди підіймалися над провінційним рівнем і дорівнювали "столичним вимірам", вони могли б "злетіти у високості європейської і світової цивілізації й культури", якби не "доброзичливі сусіди, котрі заганяли їх у "провінційне животіння", бо заохочували тільки кочубеївське запроданство, а непокірних ламали й нищили безоглядно.

"Це правда, — пише М. Степаненко в одній із "полтавських" статей, — що Полтава була місцем великої прогри і символом національної трагедії. Але вона також стала, а тепер і буде в майбутньому невичерпним джерелом сил різнобічного національного відродження, яке в царині культури започаткували Котляревський, а в царині державотворчій Симон Петлюра і його плеяда. Народження Котляревського і Петлюри — це освідчення Божої справедливості й історичної закономірності".

Висловлена в цих словах віра письменника в творчі сили Полтави мусить наснажувати і нас та кликати до ще активнішої праці в ім'я духовного відродження нашого Рідного Краю.

Петро РОТАЧ

ПОЛТАВА

Мазепин зір, розпалений вогнем,
І лева крик північного, і лави,
Розсипані у куряві Полтави,
І дні й роки — під бронзовим конем.

Так у сернях задимлених несем
Страшне прокляття пригадів іржавих,
І очі тьмить не пишний лавр держави,
А дивлерев над сонним пустирем.

Львів

В ушах ще досі гук і бою брязкіт,
Пече у горлі чорний чад поразки,
А на устах віків завмерлий пил.

Та знов і знов вкладаєм ногу в стрем'я,
І все буйніш між рутою могил
Мазепинське зростає вірне плем'я.

Святослав Гординський

ЗА ЩО БУВ РОЗСТРІЛЯНИЙ ЕТНОГРАФ НИКАНОР ОНАЦЬКИЙ

Народився Н. Х. Онацький 21 грудня 1874 р. на хуторі Хоменки Гадяцького повіту в родині селянина-середняка. З ранніх років виявив неабиякий хист до малювання, вражаючи дорослих своїм не зовсім дитячим сприйняттям оточуючого світу. В 1886 р. поступив на навчання до Одеського Художнього училища, а після його успішного закінчення в 1903 р. — Петербурзької Академії мистецтв.

Вишуканий Петербург приваблював Никанора Онацького не лише своїм винятковим становищем в культурному житті Росії, цілим сузір'ям видатних митців. На зламі віків тут, як і по всій країні, вирували справжні політичні баталії. Не обійшли вони стороною і Н. Х. Онацького.

В 1906 р. Н. Х. Онацький поступає викладачем у Лебединську чоловічу і жіночу гімназії. Поліції стає відома й інша сторона його діяльності, що полягає у створенні нелегальних політичних революційних гуртків, розповсюдженні забороненої літератури¹.

Перше десятиріччя ХХ ст. було у творчому відношенні надзвичайно плідним для Н. Х. Онацького. В цей період він глибоко і зацікавлено вивчає побут і звичаї українського села, друкує невеликі розвідки в часописі “Рідний край”, робить ескізи своїх майбутніх живописних полотен. Глибину і самобутність таланту Никанора Онацького як художника переконливо засвідчила Перша українська артистична виставка в Києві в грудні 1911 — січні 1912 рр., на якій було представлено 15 його картин. Серед них: “Хата біля Тарасової гори” (написана під враженням поїздки до Канева в 1909 — 1911 рр.), “Циганський табір”, “На тирлі”, “У жнива”, “Похмурий день”, “Вітряк” та інші².

З 1913 р. Н. Х. Онацький працює в Сумах, викладає малювання в реальному училищі, веде курси географії, малювання і креслення в Сумському кадетському корпусі³. Як видно, це ніскільки не заважає йому займатися живописом, брати участь в різноманітних художніх виставках. Зокрема, на Першій виставці картин місцевих художників експонувалось близько 50 його робіт⁴.

Бурхливі події 1917 р. захопили і Никанора Онацького. В цей період він активно співпрацює з Українською партією соціалістів-революціонерів, налагоджує діяльність партійного осередку в м. Суми⁵. Пізніше, розчарувавшись в есерівських програмах, Н. Х. Онацький відійшов від УПСР, зосередився на науково-педагогічній і творчій роботі.

В 20-х — на початку 30-х років Н. Х. Онацький незмінно викладає в учбових закладах Сумщини. Серед них Сумські Радянські командні курси РСЧА, військова школа (згодом Вище Червонопрапорне командне артилерійське училище ім. М. В. Фрунзе), педтехнікум, а після його реорганізації — педагогічний інститут⁶.

Виняткова роль належить Н. Х. Онацькому в розгортанні культурного життя на Сумщині. Своєрідним незгасаючим вогнищем культурного життя на Сумщині став створений у 1920 р. з ініціативи Никанора Харитоновича історико-художній музей, яким він керував протягом одинадцяти років⁷. Ті, хто цікавився культурним життям на Україні, не могли не помітити нарис Н. Х. Онацького “Сім років існування Сумського музею”, написаний з великим знанням справи, усвідомленням неперехідного значення культури минулого для духовного розкріпачення людини⁸.

На 1 жовтня 1925 р. в музеї налічувалось 10279 експонатів. Серед них: 6416 стародруків, безцінні полотна І. Рєпіна, Л. Боровиковського, В. Серова, старовинні козацькі парсуни Полуботків, Апостолів, інші унікальні пам'ятки. Чимало експонатів було відшукано безпосередньо Н. Х. Онацьким. Особливу цінність мали офорт Т. Г. Шевченка “У шинку” (“Приятелі”), “Кобзар” з дарчим написом поета та інші⁹.

Поповненню музейних експозицій, поглибленому вивченню рідного краю служили археологічні експозиції на Сумщині за участю провідних археологів України. Одна з них була проведена 20 серпня — 6 вересня 1926 р. спільними зусиллями Миколи Макаренка, Сільвестра Магури, Никанора Онацького. В результаті напруженої роботи було розкопано близько 20 курганів, здійснене натурне обстеження ряду археологічних пам'яток на околиці Сум. З тих часів у дочки Н. Х. Онацького — Наталії Никанорівни збереглися три фотокартки батька, майстерно відзняті Миколою Омеляновичем Макаренком¹⁰.

Необхідно зазначити, що дослідження археологічних пам'яток Н. Х. Онацький проводив як разом з іншими науковими працівниками, так і самотійно, отримавши повноваження на це від Всеукраїнського археологічного комітету, Українського комітету охорони пам'яток культури.

Наслідком багаторічної наукової роботи дослідника рідного краю стала публікація ряду цікавих розвідок, що привернули увагу широкої громадськості. Зокрема, не втратили свого значення такі праці, як “Старовинні кахлі Сумщини”, “Українська порцеляна”, “Межигірський фаянс”, “Українське гутне скло” тощо¹¹.

Подібне зацікавлене ставлення до української національної культури не залишилось поза увагою органів ДПУ, які вбачали в цьому решидиві українського буржуазного націоналізму. На фоні таких фактів особливого політичного забарвлення набувала і колишня участь Н. Х. Онацького в акціях УПСР. Все це дало привід для переслідування, цькування вже немолодої людини. Від нього вимагали публічного каяття, визнання своїх минулих ідейних збочень. Мабуть, думаючи більше про власний спокій, ніж про власну гідність, Никанор Харитонович іде на цей не легкий для нього крок. В 1929 р. сумська газета “Плуг і молот” публікує його заяву:

“З 1905 року, беручи участь у визвольному русі, ідеологічно я близько стояв до народницьких угруповань і після лютневої революції 1917 року був одним з активних організаторів партії українських соціалістів-революціонерів в м. Суми. Подальший розвиток революції і громадянської війни переконав мене, що політика партії УПСР не відповідає інтересам пролетаріату (покликати німців на Україну, боротьба з Радянською владою), і тому я вийшов з названої партії, порвавши з нею як ідеологічні, так і формальні зв'язки. З того часу я незмінно працюю в галузі радянської культури й освіти (чотири роки в Червоній Армії) і визнаю, що лише Комуністична партія є дійсним і єдиним провідником пролетаріату і що лише під її керівництвом суспільство досягне соціалізму”¹².

На якийсь короткий час не турбують, дають можливість нормально працювати на культурній ниві. А це чи не найбільше хвилювало Никанора Харитоновича. В той час, наприклад, він був особливо занепокоєний долею неповторних архітектурних пам'яток — Покровської церкви, збудованої на початку XVIII ст. з втіленням у камені традицій української дерев'яної архітектури, та Воскресенської церкви кінця XVII ст. Спираючись на поради відомого мистецтвознавця С. А. Таранушенка, його практичну допомогу, Н. Х. Онацький розробляє свої конкретні пропозиції по збереженню названих пам'яток, їх найбільш раціональному використанню¹³.

В листопаді 1933 р. Н. Х. Онацький переїздить до Полтави, де йому було запропоновано організувати і очолити відділ етнографії місцевого музею¹⁴. Наскільки складною і небезпечною була ця справа, і які трагічні наслідки готувала вона для вже визнаного музейного працівника, свідчить довідка оперуповноваженого Полтавського міськвідділу ДПУ. (Стилістику документа збережено повністю).

“Для того, щоб були зрозумілі вчинки і настрої Онацького, слід сказати про значення етнографії на Україні. Справа в тому, що етнографія як наука про чисті етнічні одиниці була використана як зброя для збудження націоналізму та ще, мабуть, в дусі фашизму на Україні і на Кавказі, особливо в Грузії. Такий напрям етнографічних відділів був помічений Всесоюзним Наркомпросом, і вони були фактично ліквідовані ще в 1931 році. Однак у новій схемі музеїв на Україні відділ етнографії залишився повністю і його лише замаскували новою назвою “Відділ феодалізму”.

Як приклад феодалізму-етнографізму може бути Харківський історичний музей, буквально заповнений українським шовіністичним матеріалом, замазаним якимось написом у дусі марксизму. Якщо на тому ж написі з зворотного боку дати націоналістичний напис, то вийде наймажорвіший український фашистський музей. Вся справа в оберті цих написів. Речі і так говорять самі за себе. В такому ж дусі проводитиме реорганізацію й Онацький.

Справа в тому, що всі вишивки, всі керамічні вироби, різьба та інше в умілому розміщенні показуватимуть і підкреслюватимуть етнічну відокремленість України і для хоч трішки настроєної романтично голови даватимуть поживу національній відокремленості.

Як буде розміщувати Онацький, покаже майбутнє. Зараз він пробує влаштувати виставку вишивок. Викликаючи на периферії інтерес у окре-

мих одиниць до питань етнографії, Онацький може, не створюючи ніяких організацій, зробити готовий кадр шовіністичної української інтелігенції, готовий при першому зручному випадкові вийти на арену, як з полум'я "фенікс"¹⁵.

Подальші події передбачити було неважко. У вересні 1937 р. Н. Х. Онацького заарештували і 23 листопада розстріляли за постановою особливої трійки при УНКВС. Всупереч усім слідчим матеріалам у обвинувачувальному висновку вказувалось, що він був "завербований полтавським націоналістом Майфетом у контрреволюційну націоналістичну організацію, яка готувала кадри для збройного повстання в країні"¹⁶.

Про взаємовідносини між Онацьким і Майфетом у справі також є один важливий документ, який повністю суперечить обвинуваченню. З нього довідуємось, що Н. Х. Онацький прагнув перетворити музей не в осередок контрреволюційної діяльності, а у справжній центр по дослідженню історії і культури українського народу. Мріяв залучити до цієї роботи і талановитого поета та літературознавця Григорія Майфета, пропонував йому посаду бібліотекаря.

"Я дуже хотів би попрацювати в музейній бібліотечі, — говорив Г. Й. Майфет, — та боюсь іти в музей. Він до цього часу вважається шовіністичним вогнищем. З моїм здоров'ям, якщо я потраплю до ДПУ, я не витримаю. Тепер черга вже за нами, молодими українськими інтелігентами". Як у воду дивився.

37-й рік повністю перекреслив заслуги Никанора Харитоновича Онацького. Криваву риску під його неспокійним талановитим життям підвели сфабриковані слідчим обвинувальні висновки. Та за невблаганною логікою історії фальсифікатора чекала не краща доля. Невдовзі після завершення справи Н. Х. Онацького оперуповноважений, що займався нею, і сам був репресований на підставі вигаданих матеріалів щодо його шпигунської діяльності на користь Польщі та участі в антирадянському троцькістському угрупованні, яке нібито існувало в стінах Полтавського міськвідділу НКВС. Коло замкнулося.

Василь ГРАБ

Полтава

- ¹ Архів УСНБ України на Полтавській області. — Спр. 15820-С. — Арк. 14.
- ² Ткаченко Б. Никанор Воскреслий // Україна. — 1988. — № 35. — С. 12.
- ³ Архів УСНБ України по Полтавській області. — Спр. 15820-С. — Арк. 14.
- ⁴ Ткаченко Б. Вказ. праця. — С. 12.
- ⁵ Архів УСНБ України по Полтавській області. — Спр. 2859-С. — Арк. 31 — 38.
- ⁶ Там же. — Спр. 15820-С. — Арк. 14.
- ⁷ Там же.
- ⁸ Ткаченко Б. Вказ. праця. — С. 12.
- ⁹ Там же. — С. 12 — 13.
- ¹⁰ Магура Т. І., Звагельський В. Б., Макаренко М. і Магура С. // Вивчення історичної і культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи. — Суми — Ромни, 1990. — С. 37.
- ¹¹ Ткаченко Б. Вказ. праця. — С. 12.
- ¹² Архів УСНБ України по Полтавській області. — Спр. 2859-С. — Арк. 27.
- ¹³ Там же. — Арк. 5 — 7.
- ¹⁴ Там же. — Арк. 7 — 8.
- ¹⁵ Докладніше див.: Граб В. І. "Ворожий етнос" // Зоря Полтавщини. — 1990. — 5 січня.
- ¹⁶ Архів УСНБ України по Полтавській області. — Спр. 2859-С. — Арк. 46 — 49.

КИЇВ

Пам'яті Юрія Нарбути

Це він підніс — відданий на загладу
Вітрам азійським — золоте чоло,
Щоб стерегти незбуджену Елладу
Над вируванням пристрастей і злоб.

21.03.1930

...Гудуть вітри крізь площі і дзвіниці,
Та нерушимих стін не захитать!
А вколо — хлібороби міднолиці,
Висока синь і золоті жита.

Євген Маланюк